

ماهیت حفره های دولت در ایران

دکتر زهرا پیشگاهی فرد

دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

[Email: sorour1334@yahoo.com](mailto:sorour1334@yahoo.com)

دکتر ناصر رضائی

دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

دکتر عمران علیزاده

مدرس دانشگاه طبرستان

چکیده:

امنیت یکی از اساسی ترین عناصر استمرار حاکمیت است. در طول زمان حیات هر حکومت، پدیده هایی به صورت سازمان یافته، گاه در سطحی محدود و گاه در سطحی گسترده حاکمیت دولت ها را در فضای جغرافیایی به چالش می کشند؛ این پدیده ها متفاوت از چالشگران سنتی که از آن ها با عنوان های ناحیه گرایی و یا واگرایی یاد می شد و عمدتاً حواشی کشور را شامل می شدند، در هر جای قلمرو دولت به اشکال عمودی یا افقی قابل تشخیص هستند که از آن بعنوان "حفره های دولت" یاد می شود.

سرزمین ایران گرچه در طول تاریخ از واگرایی های منطقه ای رنج می برده اما همواره با مسائل و پدیده های جزئی در داخل کشور نیز روبرو بوده که به لحاظ محدود بودن آن پدیده ها دولت قادر به حذف آن ها بوده است. اما در سال های اخیر تعداد وقوع پدیده های سازمان یافته یا همان حفره های دولت به شدت رو به افزایش است و بیش از مسائل واگرایی هایی منقطه ای نگرانی دولت را به همراه دارد.

این پژوهش در پی آن است ضمن شناسایی انواع حفره های دولت، متغیرهای قابل تعریف حفره های دولت در ایران یعنی آن دسته از پدیده های اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی و سیاسی که حاکمیت را دچار چالش می کنند با روش های کمی و تحلیل محتوی مورد شناسایی قرار داده و سنجش کند که حفره های دولت در کشور از چه عمق و وسعتی برخوردار بوده و پراکندگی این حفره ها در سطح استان ها چگونه است.

واژه های کلیدی: حفره های دولت، حاکمیت، امنیت، ایران.

مقدمه

یکی از مهمترین مسائل برای دولت‌ها ایجاد، حفظ، تداوم یکپارچگی، تضمین حاکمیت و هویت سرزمینی در لوای امنیت همه جانبه برای ادامه بقا است. در این راستا برخی چالش‌ها (تبهکاری‌های) سازمان یافته (حفره‌های دولت) وجود دارند که در جهت عکس اهداف و برنامه‌های دولت عمل نموده و برای آن ایجاد مانع می‌کنند. این حفره‌ها از نظر ماهیت و جنس، زمان، مکان، و عملکرد تجانسی با یکدیگر ندارند، لذا برخورد دولت‌ها نیز با آنها نمی‌تواند یکسان باشد؛ به علاوه نوع نگرش دولت‌ها به این چالش‌ها و یا برداشت مفهوم حفره دولت از آنها در نحوه برخورد با آنها نقش موثری دارد.

گذشته از این دولت‌ها سعی در تحمیل نوعی همسانی و نظارت یکسان در سراسر قلمرو خویش دارند، واضح است که موفقیت دولت‌ها از موردی به مورد دیگر و از زمانی به زمان دیگر و نیز از مکانی به مکان دیگر متفاوت خواهد بود (Johnston, 1994: 47). بعلاوه دولت‌ها سعی در انسجام گروه‌های مختلف ساکن در قلمرو خویش دارند (Driver, 1991: 273). تهدیدات نیز متوجه ثبات سازمانی دولت‌ها هستند، هدف ممکن است از فشار بر حکومت در مورد سیاستی خاص گرفته تا واژگونی آن، جدایی طلبی و برهم زدن بافت سیاسی دولت باشد (Buzan, 1987: 141). با این حال چالش‌ها ممکن است سازمان یافته یا بدون هیچ منطق خاصی در سطحی وسیع و گسترده عمل نمایند و استقلال و حاکمیت دولت‌ها را تهدید کنند (مویر، ۱۳۷۹: ۱۹۵).

همه حکومت‌ها تمایل دارند که با کمترین تنش‌ها و بحران‌ها روبرو باشند و به بهترین نحو با منابع تهدید کننده حاکمیت و امنیت ملی برخورد نموده و قلمرو تحت حاکمیت خویش را تحت کنترل همه جانبه داشته باشند، که این امر بستگی به شناسایی دقیق عواملی دارد که چالش‌های پیش روی حاکمیت سرزمینی و امنیت ملی محسوب می‌شوند. بنابراین شناسایی و معرفی حفره‌هایی که در جنبه‌های مختلف حاکمیت و امنیت دولت‌ها را در قلمرو سرزمینی خویش به چالش کشیده و امنیت آنها را مخدوش می‌کنند بسیار ضروری و مهم است چرا که تداوم حیات هر دولت بستگی به شناسایی و برخورد مناسب با عوامل و پدیده‌هایی دارد که در قلمرو آن وجود دارند و به عنوان منابع تهدید آفرین برای یکپارچگی و امنیت ملی به حساب می‌آیند.

قابل ذکر است که یکپارچگی ملی و تسلط همه جانبه بر امور داخلی نه تنها سبب تداوم حیات حکومت‌ها، که سبب پذیرش مطمئن تر و با دوام تر از طرف جامعه بین‌المللی نیز خواهد گردید.

ارائه راهکارهای مناسب برای برخورد با هر یک از انواع حفره‌های دولت با توجه به شناسایی آنها و خصوصیات متفاوت هر کدام، می‌تواند تضمین کننده حیات دولت‌ها بوده و تداوم اعمال نهایی قدرت همراه با امنیت پایدار را در قلمرو سرزمینی، برای دولت‌ها در پی داشته باشد.

روش تحقیق

این تحقیق نوعی تحقیق کاربردی است بدلیل اینکه نتایج آن مورد استفاده عملی و کشف راهکارهایی برای دولت‌مداری و اداره کشور است.

شیوه اجرای این تحقیق بصورت فردی بوده و با جمع آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اطلاعاتی، اسناد و مدارک ارگان‌های ذیربط در مسائل اجتماعی - فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است.

برای تحلیل این پژوهش از روش تحلیل کارتوگرافیک و روش توصیفی مقایسه ای برای ارزیابی وضعیت کشور مورد توجه است.

روش کیفی در بخش نظری و روش کمی در تحلیل آماری جرائم مورد مطالعه قرار گرفته است.

ماهیت حفره های دولت در ایران

همانطور که ذکر شد حفره‌های دولت از نظر ماهیت و جنس، مکانی، زمانی و عملکردی دارای تقسیمات متنوعی می‌باشند. از نظر ماهیت و جنس حفره‌های دولت به سه بخش زیر تقسیم می‌شوند:

۱- حفره های اجتماعی - فرهنگی

این حفره ها آن دسته تهدیداتی هستند که به صورت سازمان یافته و یا در سطحی وسیع جنبه های مختلف اجتماعی - فرهنگی جامعه را به چالش می‌کشند. اینگونه حفره‌ها علیرغم عدم یکسانی خود در بین تمامی جوامع و بالطبع دولت‌ها قابل مشاهده بوده و کمتر دولتی از وجود آنها مصون می‌باشد. حفره‌های اجتماعی فرهنگی در ابعاد مختلف به صورت انواع جرائم اجتماعی و اخلاقی (از اختلال در نظم عمومی و عدم رعایت قوانین ترافیکی گرفته تا تولید و پخش فیلم‌ها و کتب مبتذل) نمود پیدا می‌کنند.

در حوزه اجتماعی - فرهنگی فقدان شرایط مطلوب برای هر یک از موارد زیر می‌تواند به عنوان خاستگاهی برای ایجاد حفره برای دولتها به حساب آید: حوزه رفاه عمومی، حوزه اعتماد و سرمایه اجتماعی حوزه هویت و شخصیت فردی و اجتماعی (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۵: ۴). بطور کلی بحران‌های معضلات اجتماعی - فرهنگی از قبیل مهاجرت، طلاق، حاشیه نشینی (اسکان غیر رسمی) آنچنان پیوند و همبستگی میان فرد و جامعه را از هم می‌گسلند که افراد در فضایی از بی‌یاوری، بی‌هنجاری و عدم کنترل و نظارت رها شده و به موجودی منفعل تبدیل می‌شوند با بروز بحران‌های فرهنگی در سطح جامعه، افراد در ارجاع به باورها، اعتقادات، ارزش‌ها و هنجارها با گسست و تضاد و سرگردانی مواجه می‌گردند در این مرحله جامعه با پدیده مسخ فرهنگی مواجه می‌شود که بستر مناسبی برای آسیب‌ها و جرائم و انحرافات پدید می‌آید.

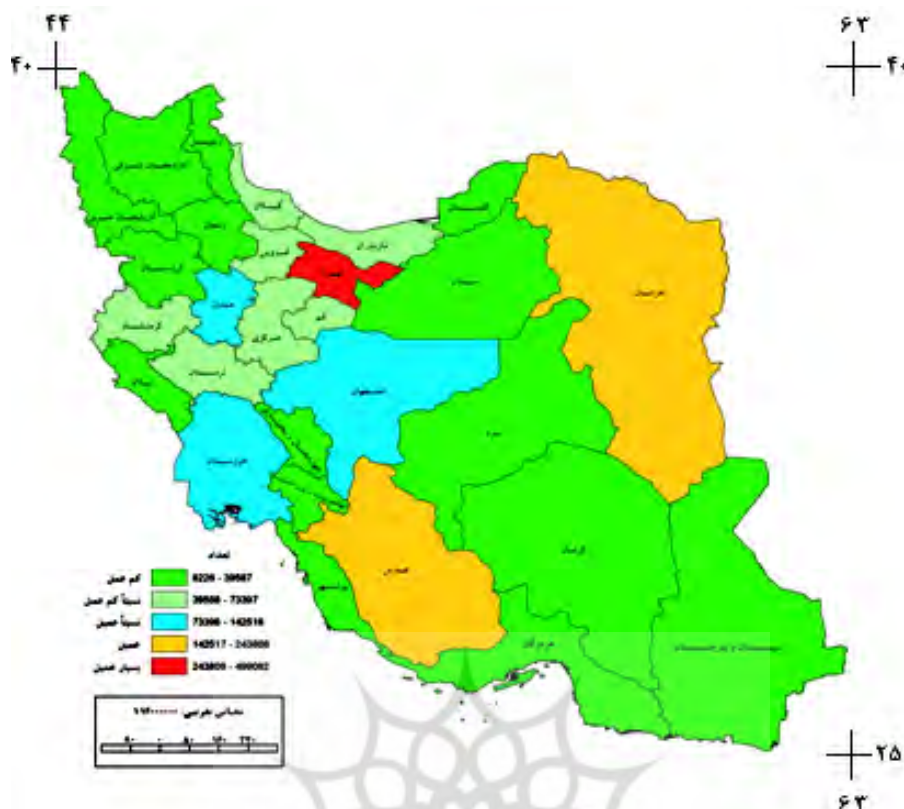
از جمله مصادیق حفره‌های اجتماعی و فرهنگی دولت می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف- شبکه توزیع مواد مخدر و اعتیاد

از جمله انحرافات که صدمات جبران‌ناپذیری به جوامع بشری وارد نموده، جرایم مربوط به مواد مخدر است، متأسفانه کشور ما به لحاظ وضعیت جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی طی سالهای اخیر در معرض آلودگی بیشتر به مواد مخدر قرار گرفته است که به دو شکل قاچاق و اعتیاد بروز و ظهور داشته است. (معاونت قضایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۴: ۱۳۰).

اعتیاد یکی از بزرگترین چالش‌های دولت در کشورهای در حال توسعه است. گسترش روزافزون و تبعات ناشی از آن، دولتمردان را وادار کرده است که سهم مهمی از توانایی‌های جامعه را صرف مبارزه با آن کنند، کاهش سن فراگیری و یا ابتلاء به اعتیاد، تهدید نسل جوان و تحلیل انرژی آنها، موضوع «اعتیاد» را به عنوان ویروسی کشنده در این جوامع مطرح کرده است. (معاونت مطالعات اجتماعی ناجا ۱۳۸۲: ۱۱۱).

شکل شماره ۱- نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۸۴-۱۳۷۵) اعتیاد در کشور به تفکیک استان (حفره اجتماعی- فرهنگی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

شکل شماره ۱ تعداد کل معتادین در کشور را به تفکیک استان نمایش می دهد، اعتیاد بعنوان یک چالش عمده دولت بوده و بعنوان عمده ترین حفره اجتماعی - فرهنگی محسوب می شود. همانگونه که در این نقشه نشان داده شده است عمیق ترین حفره در بین استان های کشور در استان تهران بوده و با فاصله ای کم استان های خراسان (بزرگ) و فارس قرار دارند؛ حد متوسط مربوط به استان های همدان، اصفهان و خوزستان است؛ در مجموع ۲۲ استان پائین تر از حد متوسط می باشند، اما نکته جالب توجه در این زمینه حضور ۱۵ استان در پائین ترین سطح تعداد اعتیاد به مواد مخدر است (۵۳/۶٪). استان ایلام نیز از نظر تعداد معتادین به مواد مخدر در بین استان های کشور آخرین رتبه را در اختیار دارد. با توجه به معیار جمعیتی قرار گرفتن استان های تهران و ایلام در دو سر مجموعه منطقی به نظر می رسد اما قرار گرفتن استان همدان در رتبه سوم (حد متوسط اعتیاد به مواد مخدر) و بالاتر از استان های اصفهان و خوزستان جای نگرانی دارد.

ب- نزاع و درگیری

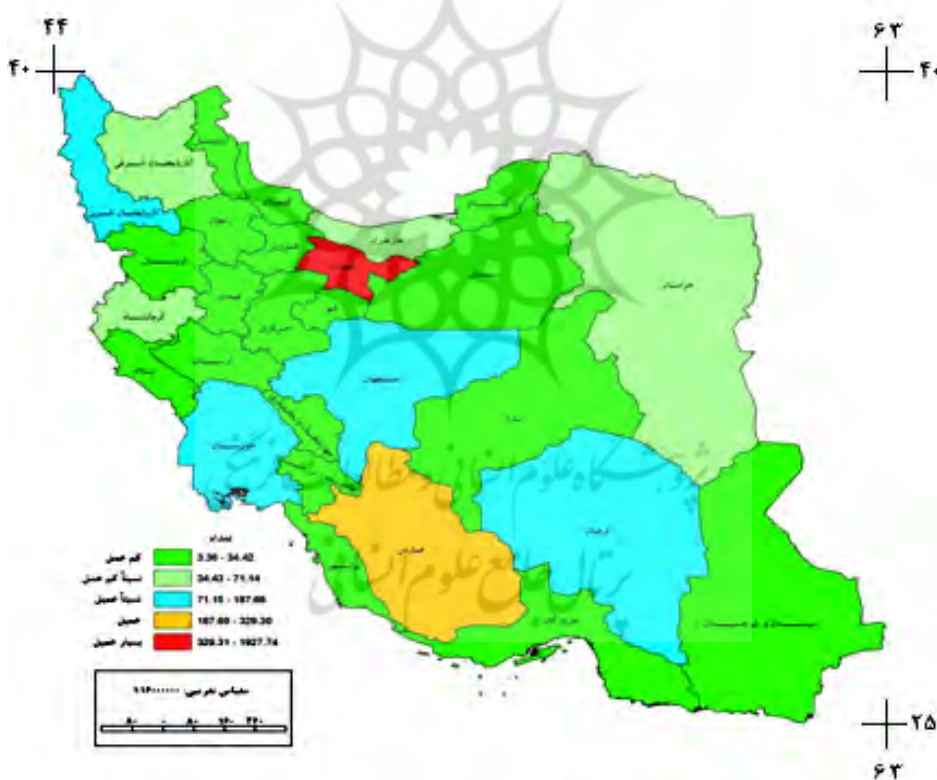
از آنجایی که نزاع و درگیری به عنوان یکی از عوامل مهم بر هم زننده نظم اجتماعی می باشد، می تواند امنیت اجتماعی افراد و جامعه را به خطر بیندازد و مشکلات عدیده ای را در پی داشته باشد. بنابراین بررسی ابعاد این مسأله و راه های کاهش و یا کنترل آن در قالب حفره های اجتماعی فرهنگی دولت لازم و ضروری است. بطور کلی نزاع ها را می توان در دو دسته: نزاع غیر مسلحانه شامل نزاع های قومی و قبیله ای، خانوادگی، ناموسی، مالی و ملکی .... و همچنین نزاع مسلحانه که در آن افراد در درگیری ها از اسلحه (گرم یا سرد) استفاده می کنند، تقسیم کرد.

در شکل شماره ۲ مجموع کل نزاع‌های غیر مسلحانه بعنوان حفره اجتماعی - فرهنگی در کشور را به تفکیک استان نمایش داده است.

همانگونه که در نقشه مشاهده می شود وسیع ترین و عمیق ترین حفره در استان تهران بوده و با فاصله ای کم استان فارس قرار دارد؛ حد متوسط در اختیار استان های خوزستان، کرمان، و آذربایجان غربی و اصفهان است. مجموعاً ۲۲ استان پائین تر از حد متوسط هستند که ۱۸ استان در پائین ترین سطح قرار دارند و کم عمق ترین حفره مربوط به استان زنجان با ۱۶۸ مورد است.

با توجه به جمعیت هر یک از استان ها در مجموع ۱۰ ساله می توان به این نتیجه رسید که قرار گرفتن استان تهران در رتبه اول (با توجه به عوامل جانبی و موثر دیگر) منطقی به نظر می رسد اما استان فارس که از لحاظ جمعیتی در رتبه چهارم یا پنجم کشوری بوده و یا استان های خوزستان و کرمان که دارای جمعیتی کمتر نسبت به استان های دیگر هستند بسیار بحث برانگیز است؛ حضور استان زنجان در آخرین رتبه علیرغم جمعیت بیشترش نسبت به بسیاری از استان های کشور نیز بسیار جالب توجه می باشد.

شکل شماره ۲- نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۸۴) نزاع های غیر مسلحانه در کشور به تفکیک استان (حفره اجتماعی فرهنگی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

نزاع مسلحانه:

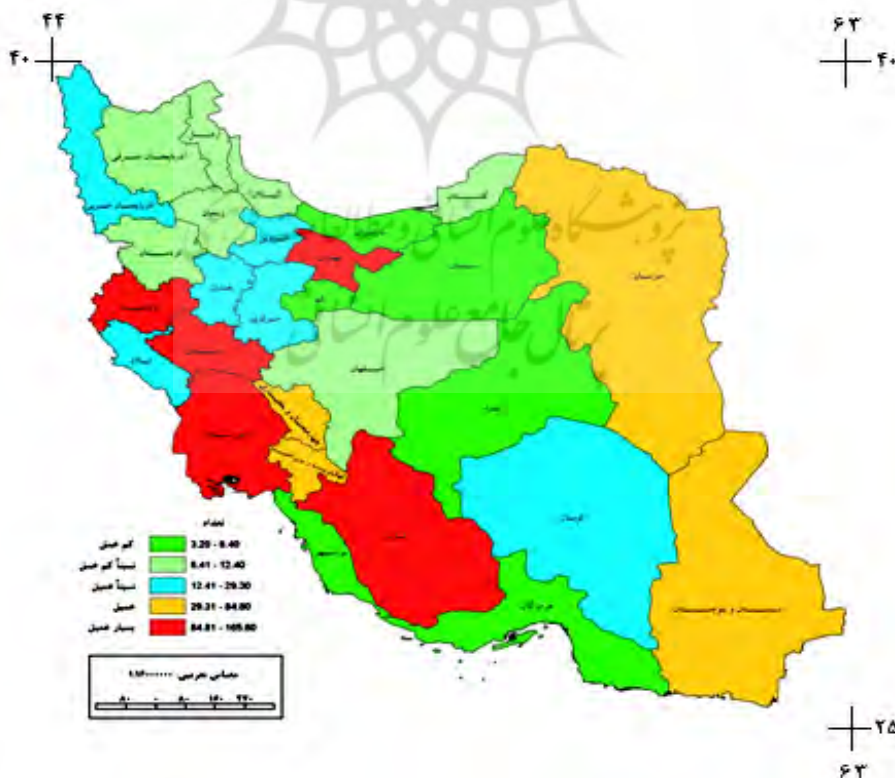
نزاع مسلحانه نیز از جمله حفره هایی می باشد که هم می تواند در دسته حفره های اجتماعی - فرهنگی و هم در گروه حفره های سیاسی قرار گیرد. در اینجا آمارهایی که مورد بررسی قرار گرفته عمدتاً مربوط به درگیری های مسلحانه ای است که خارج از مسائل سیاسی بوده و به خاطر مسائل اجتماعی و فرهنگی اتفاق افتاده اند.

علت وقوع نزاع مسلحانه هر چه که باشد، دارای تبعات بالنسبه شدیدتر و عمیق تری نسبت به نزاع های غیر مسلحانه است. در نزاع مسلحانه که به دو صورت استفاده از سلاح گرم و سرد اتفاق می افتد، دسترسی به سلاح الزامی است. در مورد اسلحه گرم منع قانونی سبب شده تا اینگونه نزاعها محدود به مواردی شود که به صورت قاچاق دسترسی به اسلحه وجود داشته باشد. به هر حال اینگونه نزاعها از نظر تعداد قبل از نزاع های قومی قبیله ای در رتبه ماقبل آخر قرار گرفته است؛ اما همین اندازه هم نگران کننده بوده و نیازمند توجه جدی مسئولین برای جلوگیری از وقوع اینگونه نزاعهاست چرا که متأسفانه نتیجه این نزاعها عمدتاً ضرب و جرح های منجر به قتل و یا معلولیت می باشد

شکل شماره ۳ مجموع کل نزاع مسلحانه بعنوان یک حفره اجتماعی - فرهنگی در کشور را به تفکیک استان نمایش می دهد.

همانگونه که در نقشه مشاهده می شود عمیق ترین و وسیع ترین حفره در استان های فارس، کرمانشاه، خوزستان، لرستان، و تهران بوده و با فاصله ای کم استان های کهگیلویه و بویر احمد، سیستان و بلوچستان، خراسان(بزرگ) و چهار محال و بختیاری قرار دارند؛ حد متوسط مربوط به استان های قزوین، آذربایجان غربی، ایلام، مرکزی، کرمان و همدان است. ۱۳ استان در زیر حد متوسط قرار گرفته اند که از این تعداد فقط ۶ استان در پائین ترین سطح هستند و در این بین استان یزد با ۳۲ مورد نزاع مسلحانه کم عمق ترین حفره را در اختیار دارد؛ تعداد کم استانها در رتبه های پائین نسبت به سایر نزاعها مسئله قابل توجه نزاعهای مسلحانه می باشد.

شکل شماره ۳- نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۸۴-۱۳۷۵) نزاع های مسلحانه در کشور به تفکیک استان(حفره اجتماعی فرهنگی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

استان فارس که در نزاع‌های غیر مسلحانه رتبه دوم کشوری را به خود اختصاص داده بود، در نزاع‌های مسلحانه به رتبه اول آمده که هم به لحاظ وسعت (تعداد تکرار رتبه اول) و هم از نظر عمق (مجموع ده سال) در بالاترین سطح قرار گرفته است. با توجه به این موضوع می‌توان نتیجه گرفت که استان فارس به لحاظ انواع نزاع‌ها یکی از عمیق‌ترین و وسیع‌ترین حفره‌های کشور را دارا است. حضور کرمانشاه و خوزستان به لحاظ مرزی بودن و دسترسی آسان به اسلحه تا حدودی قابل توجیه است اما توجه به این مسئله حائز اهمیت است که این دو استان از نظر جمعیتی از بسیاری از استان‌های کشور پایین‌تر هستند؛ برای استان لرستان هم بافت اجتماعی و هم مجاورت با استان‌های مرزی امکان دسترسی به سلاح و استفاده از آنرا فراهم آورده است و این استان علیرغم رتبه نه چندان بالای جمعیتی در رتبه چهارم نزاع‌های مسلحانه قرار گرفته است. جایگاه پنجم استان تهران را فقط با حجم بالای جمعیتش می‌توان توجیه نمود. پس از این استان‌ها، چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویر احمد قرار گرفته اند که بدلیل همسایگی با استان‌هایی که بالاترین تعداد نزاع‌های مسلحانه را دارند و دسترسی آسان عشایر ساکن در این استان‌ها این جایگاه قابل توجیه است. اما جایگاه استان‌های سیستان و بلوچستان و خراسانات با توجه به همسایگی با کشورهایی که مرزهایشان چندان کنترل نمی‌شود و دسترسی به سلاح در آن‌ها آسان است توجیه پذیر می‌باشد.

ج- قتل (عمد و غیر عمد):

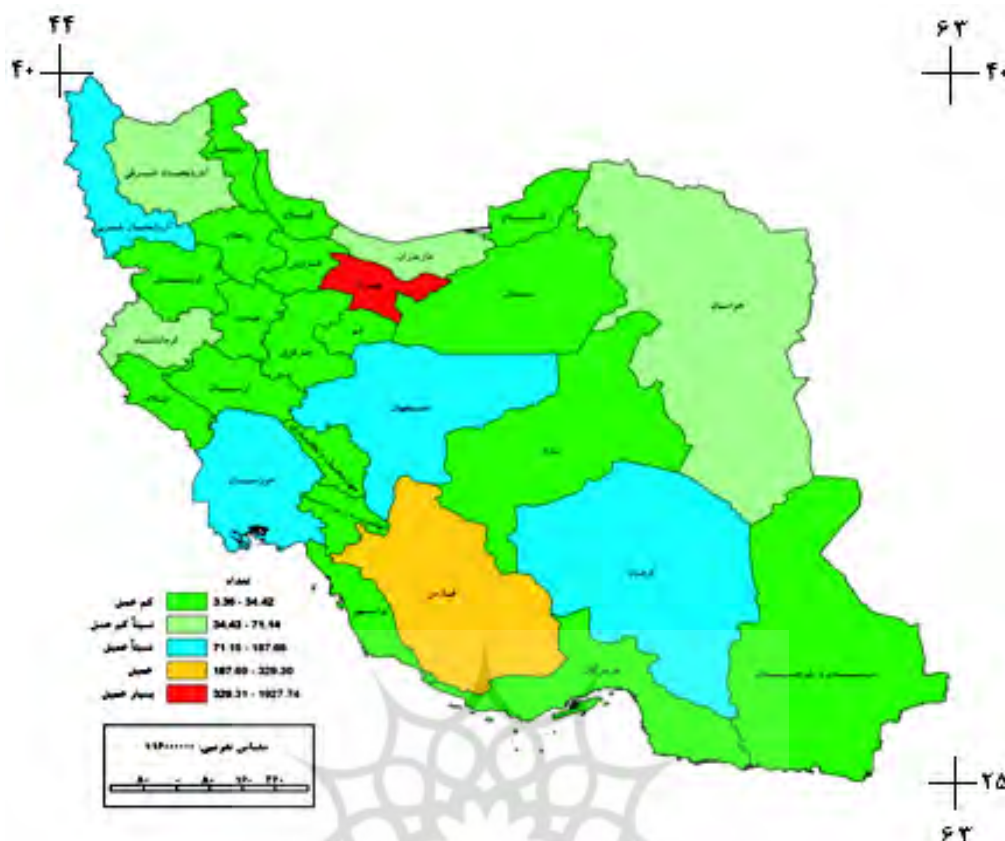
یکی از آسیب‌های مهم در همه جوامع انسانی، ارتکاب جرم قتل است که به عنوان یکی از قدیمی‌ترین جرایم در جهان مطرح می‌باشد. در واقع از زمانی که جامعه بشری شکل گرفته و کشاکش و اصطکاک منافع بین انسان‌ها آغاز شد، جرم قتل نیز بوجود آمده است. (معاونت قضایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۴: ۱۲۸) قتل در تمامی جوامع بشری با واکنش شدید رو به رو شده و از نظر اخلاق در نظم عمومی حائز اهمیت فراوان است.

شکل شماره ۴ تعداد کل موارد قتل بعنوان یک حفره اجتماعی - فرهنگی در کشور را به تفکیک استان نمایش می‌دهد.

همانگونه که در نقشه مشاهده می‌شود وسیع‌ترین و عمیق‌ترین حفره در استان تهران بوده که با توجه به تعداد جمعیت طبیعی به نظر می‌رسد و با فاصله ای کم استان‌های فارس، خراسان (بزرگ) و سیستان و بلوچستان قرار دارند؛ حد متوسط در اختیار استان‌های اصفهان، کرمان و خوزستان است. ۲۱ استان کشور پائین‌تر از سطح متوسط پدیده قتل هستند و ۱۰ استان پائین‌ترین رتبه را به خود اختصاص داده اند که استان یزد با ۱۲۲ مورد واقعه قتل علیرغم اینکه از نظر جمعیتی از بسیاری از استان‌های کشور رتبه بالاتری دارد، کم عمق‌ترین حفره را از این لحاظ به خود اختصاص داده است.

در اینجا نیز با توجه به جمعیت، حضور استان فارس در رتبه دوم و قرار گرفتن استان سیستان و بلوچستان بالاتر از اصفهان و دیگر استان‌هایی که جمعیتی به مراتب بیشتر از آن دارند قابل تأمل است.

شکل شماره ۴- نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۸۴-۱۳۷۵) قتل در کشور به تفکیک استان (حفره اجتماعی - فرهنگی)

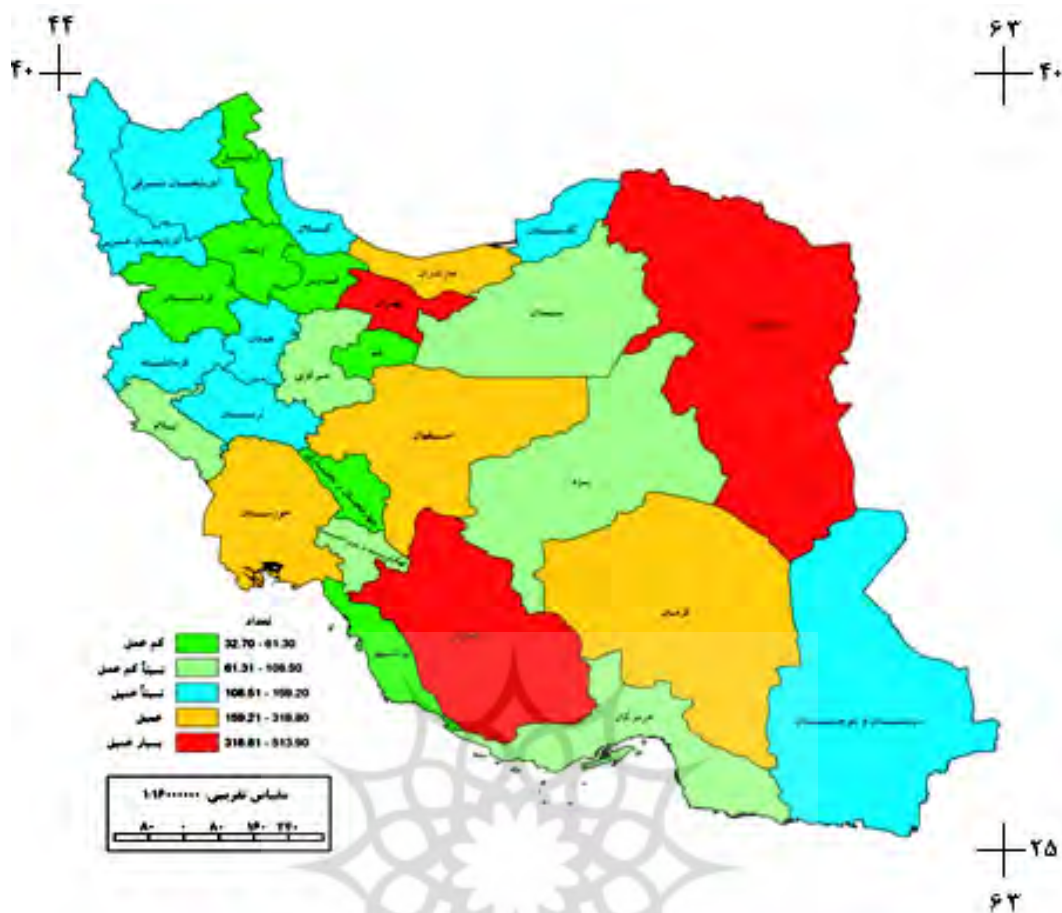
تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

۴. سرقت:

یکی از متداولترین و قدیمیترین جرایم در جوامع، سرقت است که وجود مشکلات اقتصادی، اجتماعی و گاه فرهنگی نیز در جوامع امروز، اشکال ساده تا بسیار پیچیده‌ای را به این جرم بخشیده‌اند، در واقع هنگامی که عدالت اجتماعی و اقتصادی در جامعه ای کاهش یابد، سرقت با تمام پیچیدگی‌های خاص خود، شیوع قابل توجهی پیدا می‌کند. از جهتی، وقتی جرمی مانند سرقت در جامعه شیوع داشته باشد، کلیه سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی را نیز تحت تأثیر خویش قرار می‌دهد (معاونت قضایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۴: ۱۳۲). به موازات افزایش آمار سرقت در کشورهای مختلف، در ایران نیز آمار ارتکاب سرقت در سنوات اخیر رو به افزایش نهاده و امنیت مالی جامعه را در معرض خطر جدی قرار داده است در نتیجه این عامل امنیت داخلی کشور را تهدید می‌کند (معاونت مطالعات اجتماعی ناجا، ۱۳۸۲: ۶-۳۰۴).

شکل شماره ۵- نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۸۴) سرقت در کشور به تفکیک استان (حفره اجتماعی - فرهنگی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

شکل شماره ۵ تعداد کل موارد سرقت بعنوان یک حفره اجتماعی - فرهنگی در کشور را به تفکیک استان نمایش می‌دهد، همانگونه که دیده میشود پدیده سرقت با پراکندگی بسیار وسیعی در سطح کشور دیده می‌شود. همانگونه که در نقشه مشاهده می‌شود عمیق‌ترین و وسیع‌ترین حفره در استان‌های خراسان (بزرگ)، فارس و تهران دیده می‌شود که اگر معیار جمعیتی را در نظر بگیریم حضور استان‌های خراسانات و فارس بالاتر از استان پر جمعیت تهران در نوع خود جای تامل دارد. با فاصله‌ای کم استان‌های خوزستان، مازندران، اصفهان و کرمان قرار دارند که حضور این تعداد از استان‌های کشور در این سطح در نوع خود جالب توجه می‌باشد؛ استان‌های کرمانشاه، گلستان، سیستان و بلوچستان، گیلان، لرستان، آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی و همدان حد متوسط پدیده سرقت را در اختیار دارند. فقط ۱۳ استان کشور در زیر حد متوسط قرار می‌گیرند که هشدار دهنده است و ۷ استان پائین‌ترین رتبه را دارند که استان قم با ۳۲۷ مورد سرقت پائین‌ترین رتبه را در بین استان‌های کشور به خود اختصاص داده است. حضور استان قم نیز در این جایگاه که به لحاظ جمعیتی بالاتر از ۷ استان دیگر کشور می‌باشد قابل توجه است.

۲- حفره های اقتصادی

وجود حفره های اقتصادی فقر عمومی ملت را در پی داشته و علیرغم اینکه مستقیماً تهدیدی برای حاکمیت به حساب نمی آید اما در دراز مدت اقتدار حاکمیت را به چالش می کشند و سبب محدود شدن فضای حاکمیت گردیده، ناپایداری و بی ثباتی شدیدی در بسیاری از بنیان های اجتماعی ایجاد می کنند. برای مقابله با این حفره ها باید استراتژی مدون و معین در بر نامه های اقتصادی داشت تا به تبع آن از بسیاری از کجروی های اجتماعی جلوگیری بعمل آید. تحلیل ها نشان می دهد وجود حفره های اقتصادی در نهایت منجر به تضعیف حاکمیت خواهد شد.

این حفره ها طیف بسیار وسیعی از موارد مختلف را در بر می گیرند که از جعل و کلاهبرداری و ارتشاء که در سازمان های دولتی (یا غیر دولتی) امکان ظهور و بروز می یابند تا فعالیت های زیر زمینی مانند شرکت های هرمی را شامل می گردد.

در اینجا بدلیل عدم دسترسی به آمار و اطلاعات از انواع فعالیت هایی که می توانند بعنوان حفره اقتصادی مطرح باشند به دو مورد از حفره های اقتصادی دولت به عنوان شاخص می پردازیم:

الف- جعل و کلاهبرداری

یکی از جرایمی که در کلیه جوامع بشری دارای سابقه طولانی می باشد جرم «جعل» است. به گونه ای که زمان وقوع آن را با تاریخ ابداع خط و کتابت می توان همزمان دانست و همواره به موازات توسعه تمدن ها و پیشرفت روزافزون روابط اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی و رواج دیوانسالاری در سازمان های اداری، از پیچیدگی و اهمیت به سزایی برخوردار بوده است.

بدیهی است که جرم جعل در ارتباط با جرایم دیگر نظیر استفاده از سند مجعول، کلاهبرداری، اختلاس، ارتشاء و .... موضوعیت می یابد و در گروه جرایمی به شمار می آید که علیه امنیت و آسایش عمومی جوامع بشری قرار می گیرند. جرم «جعل» از جمله مصادیق مفاسد اداری است که در ارتباط با سازمان ها و نهادهای دولتی مطرح می گردد (معاونت قضایی نیروهای مسلح ۱۳۸۴: ۱۵۶).

وجود تورم، پیشرفت تکنولوژی، ماشینی شدن زندگی و استفاده از دستاوردهای رایانه ای موجب افزایش جرائم جعل و کلاهبرداری شده است. همچنین وجود مقررات زائد در سازمان ها یکی دیگر از عوامل افزایش جرائم فوق می باشد.

شکل شماره ۶ تعداد کل موارد جعل و کلاهبرداری بعنوان یک حفره اقتصادی در کشور را به تفکیک استان نمایش می دهد.

شکل شماره ۶: نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۸۴) جعل و کلاهبرداری در کشور به تفکیک استان (حفره اقتصادی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

همانگونه که در نقشه مشاهده می شود عمیق ترین و وسیع ترین حفره در استان های تهران، خراسان (بزرگ) و فارس دیده می شود؛ با فاصله ای کم استان های آذربایجان شرقی، آذربایجان غربی، گیلان، همدان، اصفهان، خوزستان و مرکزی قرار دارند و حد متوسط مربوط به استان های کرمان، یزد، مازندران، اردبیل، کردستان، و چهار محال و بختیاری است. ۱۲ استان نیز پایین تر حد متوسط هستند که ۸ استان در پائین ترین سطح قرار میگیرند؛ استان بوشهر با ۸۹۷ فقره جعل و کلاهبرداری پائین ترین رتبه را در اختیار دارد. در مجموع این پدیده و پراکندگی زیاد آن باعث ایجاد تبعات سیاسی و اجتماعی فراوانی شده که عدم اعتماد مردم به سیستم اداری کشور یکی از نشانه های آن است.

ب- قاچاق کالا

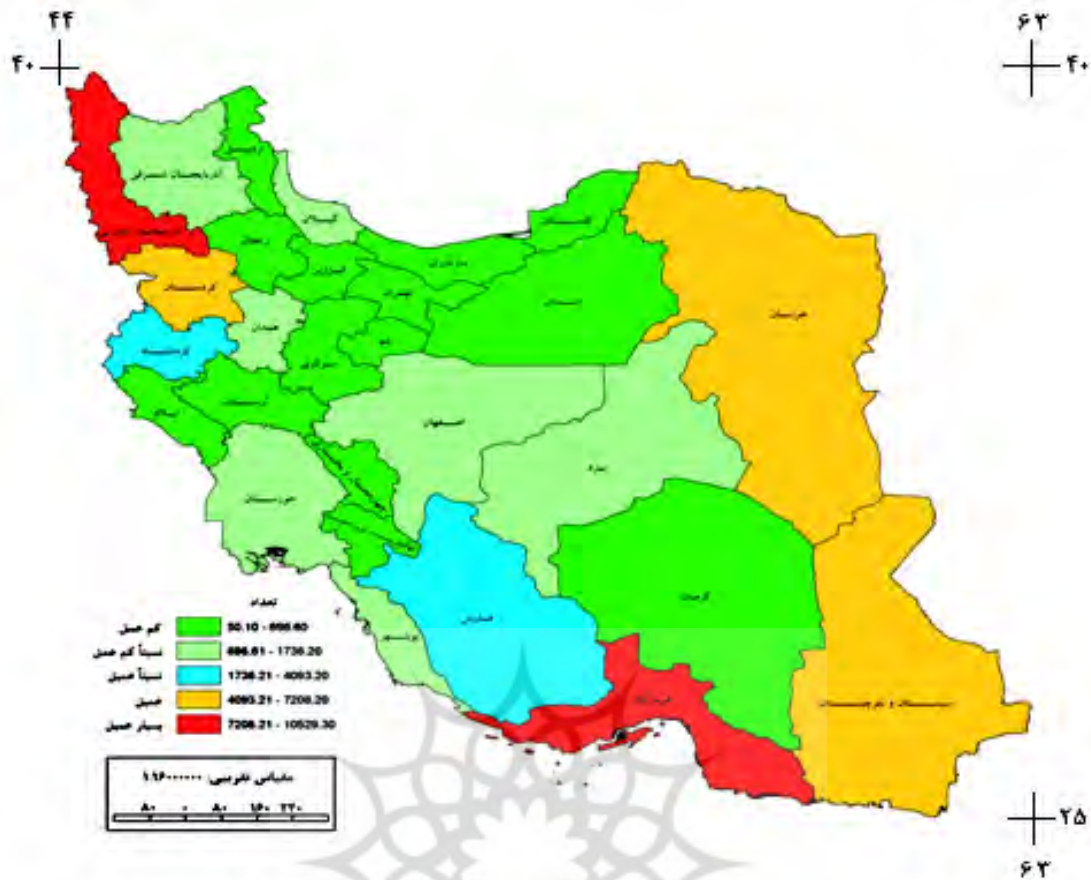
قاچاق کالا به عنوان یکی از مهمترین بخش های اقتصاد زیرزمینی ایران، یک جرم سازمان یافته محسوب می شود که سر منشاء آن را می توان در فعالیت های غیر قانونی شرکت های چند ملیتی (با همکاری شبکه های قاچاق) همسویی صاحبان سرمایه داخلی و کمک برخی از ایرانیان مقیم در کشورهای حوزه خلیج فارس می باشد. قاچاق کالا در سالهای اخیر به صورت یک معضل با ابعاد مختلف، بر حیات اقتصادی کشور تحمیل شده است؛ این معضل

با تأثیرپذیری از بعضی عوامل مانند افزایش نقدینگی مردم، تجمل‌گرایی، بیکاری و برخی محدودیت‌ها ... رشد چشمگیری داشته است، به نحوی که امروزه به صورت یک فعالیت تجاری پر منفعت درآمده است.

قاچاق کالا که اغلب با واژه‌های اقتصاد سیاه، اقتصاد پنهان، اقتصاد زیرزمینی به کار می‌رود، دامنه وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی را چه در مرحله تولید و چه در مرحله توزیع و تجارت شامل می‌شود. این امر همواره یکی از دغدغه‌های مقامات دولتی و اقتصاددانان بوده که در یکی دو دهه اخیر بیشتر شده است. مسئولان وزارت بازرگانی، قاچاق کالا را در مبادی خروجی و ورودی کشور بالغ بر ۲ میلیارد دلار برآورد کرده‌اند که نزدیک به ۱۰ درصد درآمدهای ارزی کشور در سال‌های شکوفایی اقتصادی است. متأسفانه در مورد قاچاق کالا و اقتصاد پنهان در کشور تحقیقات مناسبی صورت نگرفته است و لذا هیچگاه آمار واقعی از اوضاع اقتصادی در اختیار برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران نیست و همین امر، هر نوع طرح و برنامه‌های اقتصادی را مخدوش ساخته است. (معاونت مطالعات اجتماعی ناجا، ۱۳۸۲: ۵-۸۴).

شکل شماره ۷ تعداد کل موارد قاچاق کالا بعنوان یک حفره اقتصادی در کشور را به تفکیک استان نمایش می‌دهد. همانگونه که در نقشه مشاهده می‌شود عمیق‌ترین حفره در استان‌های هرمزگان و آذربایجان غربی بوده و با فاصله‌ای کم استان‌های سیستان و بلوچستان، کردستان و خراسان (بزرگ) قرار دارند؛ حد متوسط قاچاق کالا مربوط به استان‌های کرمانشاه و فارس است؛ در توجیه این قضیه می‌توان گفت استان هرمزگان بدلیل دسترسی به سواحل جنوبی کشور و ارتباط با همسایگان جنوبی خلیج فارس و آذربایجان غربی بدلیل مجاورت با کشور ترکیه زمینه مناسب برای قاچاق کالا را دارا هستند بعلاوه مردم در بقیه استان‌های مرزی مانند سیستان و بلوچستان، کردستان، خراسان و کرمانشاه بدلیل عدم وجود زمینه‌های اشتغال در این استان‌ها و نیروی فراوان کار به اضافه درآمد بالای قاچاق و فراهم بودن زمینه برای قاچاق، به این امر روی می‌آورند؛ ولی حضور استان فارس (استان داخلی) بعد از کرمانشاه (استان مرزی) قابل تأمل می‌باشد و تنها توجیهی که برای این امر می‌توان آورد گذرگاهی بودن استان فارس است. ۲۱ استان کشور در زیر حد متوسط واقع‌اند و حضور ۱۴ استان در پائین‌ترین سطح نیز در نوع خود جالب توجه است. استان سمنان با ۵۰۱ مورد کم عمق‌ترین حفره را در اختیار دارد که با توجه به موقعیت جغرافیایی آن و وجود زمینه‌های اشتغال منطقی به نظر می‌رسد. در بررسی وضعیت قاچاق کالا دو موضوع جلب توجه می‌نماید یکی اینکه استان فارس بعنوان یک استان داخلی در سطوح بالای قاچاق کالا قرار گرفته که در نوع خود جالب توجه می‌باشد، دوم برخی استان‌های مرزی به نسبت برخی استان‌های داخلی از آمار پائین‌تری برخوردار هستند مانند استان‌های خوزستان و بوشهر که احتمالاً وجود فعالیت‌های صنعتی موجب این امر شده است یا استان آذربایجان شرقی که وجود زمینه‌های مناسب اشتغال در بخش‌های مختلف اقتصادی و مجاورت با کشور جمهوری آذربایجان و وضعیت اقتصادی کشور مذکور دلیل این امر شده است.

شکل شماره ۷: نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۷۵-۱۳۸۴) قاچاق کالا در کشور به تفکیک استان (حفره اقتصادی)

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

۳- حفره های سیاسی

حساس ترین حفره ها که از قالب های سازمان یافته تا هسته های براندازی را شامل می گردد و بصورت سیستمی اصل و ریشه حاکمیت و امنیت را در همه ابعاد به چالش می کشند، حفره های سیاسی هستند. یکی از مهمترین عوامل ایجاد این حفره ها نظام مدیریتی کشور و ناکار آمدی آن است. این حفره می تواند در اشکال و ابعاد مختلف ظهور و بروز نماید، مانند: انقلاب، اغتشاش، رفتارهای براندازنده و حرکت های دسته جمعی در اعتراض به موضوعی خاص که منحل آرامش عمومی است.

حفره های سیاسی را در چند بعد می توان مورد بررسی قرار داد که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- آشوب: نارضایتی سیاسی نسبتاً خودانگیخته و سازمان نیافته همراه با مشارکت مردمی قابل ملاحظه شامل اعتصابات سیاسی خشونت بار، شورش و درگیری های سیاسی و شورش های محلی است.
- ۲- توطئه: نارضایتی سیاسی بسیار سازمان یافته همراه با مشارکت محدود، شامل سوء قصد های سیاسی سازمان یافته، تروریسم در مقیاس کوچک، جنگ های پارتیزانی در مقیاس کوچک، کودتا و طغیان.

۳- جنگ درون کشوری: خشونت سیاسی بسیار سازمان یافته، همراه با مشارکت مردمی گسترده که به منظور سرنگونی رژیم، یا امحاء دولت طراحی شده و همراه با خشونت گسترده باشد. شامل تروریسم و جنگ های پارتیزانی در مقیاس وسیع، جنگ های داخلی و انقلاب ها. (تد رابرت گر ۱۳۷۹: ۱۴).

نشان شماره ۸: نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۸۴-۱۳۷۵) مجموع نارضایتی های سیاسی در کشور به تفکیک استان (حفره سیاسی)

نارضایتی ها در جامعه به هر شکلی که باشند تقریباً دارای این مشخصات می باشند: ۱. وجود جمعیت ناراضی و فاقد رفتار عقلانی ۲. دارای محرکین آموزش دیده ۳. دارای اهداف مشترک و عمدتاً غیرقانونی ۴. وجود حالت پرخاشگری و عصیان در افراد ۵. تعرض بر علیه اماکن، خودروها، فروشگاه ها و... و غارت و تخریب آنها (معاونت آموزش نرسا، ۱۳۸۲: ۲۰) که این ها می تواند شامل گروه های سیاسی با تمایلات سیاسی خاص تا طبقاتی از بیکاران و اراذل و اوباش باشند. این طیف گروه های سنی مختلف را هم دربر می گیرد و ممکن است حتی شامل تماشاچیان باشد که با دیدن تحرکات دیگران تهیج شده و دست به اینگونه رفتارها بزنند.

شکل شماره ۸ تعداد کل موارد نارضایتی بعنوان یک حفره سیاسی در کشور را به تفکیک استان نمایش می‌دهد. همانگونه که در نقشه مشاهده می‌شود عمیق‌ترین حفره در استان‌های تهران و مازندران دیده می‌شود. با فاصله‌ای کم استان‌های گیلان، خراسان (بزرگ)، اصفهان و فارس قرار دارند که از نظر حفره‌های سیاسی در وضعیت نامناسبی بوده و رسیدگی و توجه بیشتری را نیازمند می‌باشند؛ حضور ۹ استان (یزد، سمنان، خوزستان، مرکزی، کرمانشاه، قم، آذربایجان شرقی، بوشهر و همدان) در سطح متوسط نارضایتی‌ها جالب توجه می‌باشد. بعلاوه ۱۳ استان دیگر کشور از سطح متوسط نارضایتی‌ها پایین‌تر هستند که از این تعداد ۶ استان در پائین‌ترین سطح هستند و استان سیستان و بلوچستان با ۷۳ مورد امن‌ترین استان کشور به این لحاظ محسوب می‌گردد.

نتیجه گیری

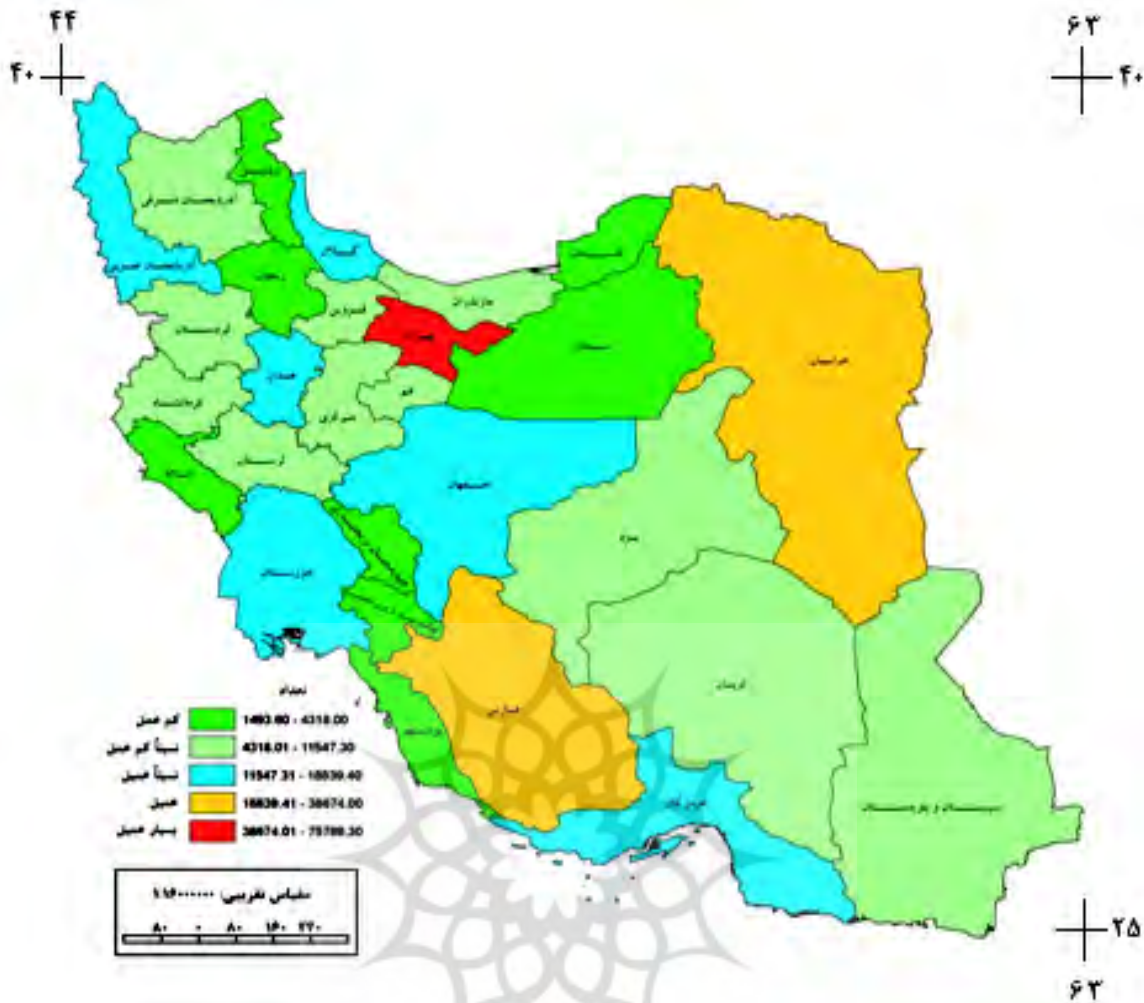
به منظور شناسایی عمیق‌ترین و وسیع‌ترین حفره کشور از ابعاد مختلف و ارائه تحلیلی کامل از کل کشور اقدام به تجمیع انواع حفره‌ها کرده ایم. در مجموع از بررسی انواع حفره‌های دولت به تفکیک استان‌ها طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴ این نتایج بدست می‌آید:

استان تهران یعنی استانی که پایتخت ایران در آنجا واقع شده است دارای عمیق‌ترین و وسیع‌ترین حفره دولت و پر تنوع‌ترین از نظر کمیت و کیفیت حفره‌ها است. این در حالی است که به دلیل حساسیت سیاسی این استان باید امن‌ترین و کم حفره‌ترین استان کشور باشد. از نگاهی دیگر بنظر می‌رسد متفاوت با دوره‌های واگرایی ناحیه‌ای که نواحی مرزی اولویت امنیتی دولت بود، کثرت حفره‌ها در استان تهران بیانگر پر دغدغه بودن این استان است. به عبارتی واگرایی از نواحی مرزی به سمت مرکز منحرف شده است. این در حالی است که اطراف استان تهران تماماً استان‌هایی قرار گرفته‌اند که دارای حفره‌های کم عمق و نسبتاً کم عمق (گروه‌های چهارم و پنجم) هستند.

پس از تهران که حفره بسیار عمیق ایران در آن جای دارد، دو استان خراسانات (خراسان جنوبی و رضوی و شمالی) و استان فارس بعنوان استان‌های با «حفره عمیق» قرار دارند؛ استان‌هایی که از یک عظمت تاریخی یکی بعنوان نماد عظمت ایرانیان و دیگری بعنوان نمادی از عظمت تشیع برخوردارند.

خراسان گرچه در نواحی شمال شرقی ایران و شامل استان‌های مرزی است اما در چشم انداز مناطق همگرا و واگرا از جمله مهم‌ترین مناطق همگرا با مرکز همواره تعریف شده است. استان فارس نیز همواره الگویی از همگرایی با دولت مرکزی بوده و بدین ترتیب هر دو ناحیه قبلاً از نواحی امن محسوب می‌شدند، اما بررسی حفره‌های دولت طی دهه اخیر نشان دهنده معکوس شدن نقش‌ها است. هر دو ناحیه پس از تهران نگران‌کننده‌ترین نواحی از نقطه نظر عمق و کثرت حفره‌ها هستند.

شکل شماره ۹: نقشه میانگین ۱۰ ساله (۱۳۸۴-۱۳۷۵) انواع حفره ها از نظر ماهیت و جنس در کشور به تفکیک استان

تهیه و ترسیم: ناصر رضائی و همکاران

استان‌های همدان، اصفهان، خوزستان، هرمزگان، گیلان و آذربایجان غربی که دسته‌ای مرزی و دسته‌ای غیر مرزی هستند بدون هیچ منطق مشخصی در یک گروه یعنی گروه استان‌های با حفره نسبتاً عمیق جای گرفته‌اند. که در این بین استان‌های همدان و اصفهان که استان داخلی محسوب می‌شوند وضعیتشان از استان‌های دیگر که مرزی هستند نگران‌کننده‌تر است و توجه به این نکته نیز ضروری است که استان همدان که به نسبت جمعیتی به مراتب کمتر از اصفهان دارد، قبل از این استان و بسیاری از استان‌های پر جمعیت‌تر از خود قرار گرفته است که این وضعیت هشدار است برای توجه بیشتر به مسائل این استان کوچک.

۱۱ استان کشور در گروه حفره‌های نسبتاً کم عمق هستند که به لحاظ موقعیت جغرافیایی شامل استان‌های مرزی و داخلی و با پراکندگی نامنظم می‌باشند. در این بین استان‌های سیستان و بلوچستان و کردستان که از الگوهای واگرایی به لحاظ مسائل قومی - مذهبی و سیاسی در گذشته محسوب می‌شده‌اند در اینجا جزء استان‌هایی هستند که نسبت به استان‌های دیگر که در دسته‌های قبلی قرار داشتند از وضعیت مطلوبتری برخوردارند.

مجموعاً ۱۹ استان (از مجموع ۲۸ استان زمان گردآوری اطلاعات) پائین‌تر از حد متوسط قرار دارند که از این تعداد ۸ استان (چهار محال و بختیاری، سمنان، اردبیل، بوشهر، گلستان، زنجان، کهگیلویه و بویراحمد و ایلام) در

پائین ترین سطح (کم عمق ترین و کم وسعت ترین حفره) قرار گرفته‌اند و استان ایلام با ۱۴۹۳۶ مورد پدیده‌های مختلف کم عمق ترین و کم وسعت ترین حفره دولت محسوب می‌گردد. در واقع این‌ها امن ترین استان‌های کشور محسوب می‌شوند که اگر با دقت به وضعیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آنها بنگریم متوجه خواهیم شد که اکثرًا جزء استان‌های محروم کشور محسوب می‌شوند.

نتیجه اینکه واگرایی‌ها اکنون در حواشی کشور و اطراف مرزها مشاهده نمی‌شود بلکه به سمت داخل کشور متمایل شده و وسیع ترین و عمیق ترین حفره‌های دولت در فضاهای داخلی کشور خصوصاً تهران بعنوان پایتخت و مرکز سیاسی - اقتصادی کشور دیده می‌شود که این خود لزوم توجه و بازنگری به برنامه‌ریزی‌های کلان کشور را ضروری می‌نماید.

منابع و مأخذ:

- ۱- پیشگاهی فرد، زهرا؛ (۱۳۸۵): «تحلیل چالش های جامعه ایران از منظر جغرافیای سیاسی»، تهران: فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۷.
- ۲- رضائی، ناصر؛ (۱۳۸۶): «بررسی حفره های دولت در ایران»، رساله دکتری به راهنمایی دکتر زهرا پیشگاهی فرد، دانشگاه تهران.
- ۳- سازمان قضایی نیروهای مسلح؛ (۱۳۸۴): جرم شناسی و پیشگیری از وقوع جرم، تهران: معاونت قضایی و حقوقی، اداره کل عفو و پیشگیری از وقوع جرم.
- ۴- قرآن کریم.
- ۵- گر، تد رابرت؛ (۱۳۷۹): چرا انسان ها شورش می کنند؟، ترجمه علی مرشدی زاده، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۶- معاونت آموزش نرسا؛ (۱۳۸۲): «مقابله با اغتشاشات شهری»، تهران: معاونت پشتیبانی قرار گاه نارالله.
- ۷- معاونت اجتماعی ناجا؛ (۱۳۸۵): گزارش آمار جرائم در کشور از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۸۴، تهران: نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران.
- ۸- مویر، ریچارد؛ (۱۳۷۹): درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی، ترجمه: دکتر دره میر حیدر، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

9- Barry, Buzan, (1984): "Peace, Power and Security: contending concept in the study of international relations", Journal of peace research, No: 21.

10- Driver, Felix, (1991): "Political Geography and State Formation Disputed Territory", Progress in Human Geography, Vol15, No3, SAGE Publications.

11- Henry Lamb, (2005): Property Control a UN Dream, June 25, 2005 World Net Daily.

12- Johnston, R. Gregory, and D. Smith, (2004): Dictionary of Human Geography, ed. Oxford: Black Well.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی